

ze średniowiecza, jednak wraz z załamywaniem się podstaw państwa stanowego stały się nową jakością w scenariuszu politycznym europejskich monarchii, czynnikiem wywierającym — bezpośrednio lub pośrednio, — istotny wpływ na kształtowanie się struktur nowożytnego państwa.

KATARZYNA SÓJKA-ZIELIŃSKA (Warszawa)

Gerhard Oestreich, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*, hrsg. von Brigitta Oestreich, Duncker and Humblot, Berlin—München 1980, ss. 442.

Gerhard Oestreich (1910 - 1978), z wykształcenia historyk, filozof i filolog germański (doktorat 1935; habilitacja 1954), profesor uniwersytetów w Berlinie Zachodnim, Hamburgu i Marburgu, choć nieprawnik, podobnie jak jego mistrzowie O. Hinze i F. Hartung, należał do grona wybitnych znawców szeroko rozumianych powszechnych dziejów ustroju społeczno-politycznego wczesnej doby nowożytnej (XVI - XVIII w.)¹. Pojęcie „ustrój” traktował on nader szeroko, porównując jego pole semantyczne z tym, jakie niegdyś w psychologii i medycynie posiadała „konstytucja” jakiegoś osobnika, a więc ogół sił czyniących ciało tym czym jest, warunkujących jego życie, oraz porządek we wzajemnych relacjach między tymiż siłami (metafora przejęta od F. Hartunga, por. w omawianym tomie s. 39). Interesowały więc G. Oestreicha zarówno struktury społeczne, jak organizacja i funkcjonowanie aparatu władzy, polityka ośrodków dyspozycyjnych, stosunek do niej poszczególnych grup społecznych, a także refleksja filozoficzna i prawna tych ostatnich. W związku z tym przyciągały uwagę tego badacza również dzieje myśli filozoficznej i politycznej antyku i późnego renesansu², a także dzieje ojczystej historiografii i jej różnorakich uwarunkowań³.

Rozpoczął G. Oestreich swoją pracę badawczą od problematyki formowania się absolutyzmu w Niemczech⁴, stopniowo rozszerzając przestrzenny zasięg swoich zainteresowań. Pozostawił po sobie około setki różnych rozmiarów studiów, rozpraw i ujęć syntetycznych oraz około półtorej setki recenzji, wyróżniających się wnikliwością osądu, a także snuciem na marginesie omawianych prac własnych

¹ Charakteryzują drogę życiową i dorobek Autora: jego uczeń P. Baumgart, *Gerhard Oestreich zum Gedächtnis*, Ztschr. für historische Forschung, t. 5, 1978, z. 2, s. 129 - 138, oraz wdowa, w prezentowanym tomie, s. 7 - 15.

² Tym problemom poświęcona była habilitacja Autora — *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1546 - 1606). Der Neostoizismus als politische Bewegung*, Habil. Schr. FU Berlin 1953, ss. 253 (maszynopis). Por. w omawianym zbiorze dwa teksty poświęcone temu przypomnianemu przez G. Oestreicha niderlandzkiemu myślicielowi (s. 298 nn.; 318 nn.) oraz studium o wpływach antycznej literatury na wiedzę praktyczną ludzi XVI i XVII w. (s. 358 nn.).

³ Por. zamieszczonych w recenzowanym tomie 5 tekstów traktujących o przeobrażeniach historiografii niemieckiej w XX w. (s. 19 nn.), osobach F. Hartunga (s. 34 nn.), R. Huizingi (s. 96 nn.) i O. Hintze (s. 127 nn.), dorobku tego ostatniego w dziedzinie historii stanów i ich zgromadzeń politycznych (s. 145 nn.), wreszcie o narodzinach na gruncie niemieckim historii społecznej (s. 57 nn.).

⁴ Por. obronioną w 1935, a ogłoszoną w 1937 r. dysertację doktorską: *Der brandenburg-preussische Geheime Rat vom Regierungsantritt des Grössen Kurfürsten bis zu der Neuordnung im Jahre 1651. Eine Behördengeschichtliche Studie*, Würzburg, Berliner Studien zur Neuren Geschichte, H. 1, ss. 125. Poświęcono jej aż 15 recenzji, w tym pióra tak wybitnych historyków, jak: M. Braubach, H. Croon czy E. Feine.

refleksji i uogólnień⁵. Trzy spośród wspomnianych publikacji zawierają najpełniejszą syntezę autorskich ustaleń i przemyśleń. Są to: zarys historii praw człowieka⁶ (na poły eseistycznie ujęty), przedstawienie całokształtu dziejów Rzeszy, Prus i Austrii w latach 1648 - 1803⁷, wreszcie zarys dziejów ustroju Rzeszy i jej ważniejszych państw od schyłku średniowiecza do 1806 r.⁸ W odniesieniu do Prus uzupełniają powyższy zestaw dwie biografie, Fryderyka Wilhelma, Wielkiego Kurfürsta oraz Fryderyka Wilhelma I⁹. Najcelniejsze, drobniejsze teksty Autora zostały zebrane w dwu tomach — tu omawianym oraz wcześniejszym (1969), poświęconym obliczu i duchowi wczesnonowożytnego państwa¹⁰. Był również G. Oestreich wielce zasłużonym redaktorem wielu czasopism i publikacji, wydawcą dzieł klasyków historiografii¹¹, a także popularyzatorem wiedzy zarówno w piśmie, jak i na falach eteru¹².

Omawiany tom obejmuje 16 tekstów rozdzielonych między trzy działy tematyczne: problemy historiografii, ustroju stanowego oraz przyczynki do dziejów ogólnokulturowej (duchowej) struktury epoki, tj. od XVI w. do połowy XVIII stulecia. W pierwszym ze wspomnianych działów znalazło się 5 tekstów powstałych w latach 1966 - 1978; w dziale drugim tyleż, powstałych między 1969 a 1978 r., wreszcie w dziale trzecim 6 opracowań z lat 1970 - 1978. O zawartości merytorycznej pierwszego działu była już mowa (por. przyp. 2). Z kolei w części poświęconej ustrojowi stanowemu, poza wspomnianymi już refleksjami, jakie wzbudziły u G. Oestreicha wyniki międzynarodowego sympozjum zorganizowanego przez K. Bosla, a poświęconego stanowym korzeniom nowożytnych przedstawi-

⁵ Wymowny przykład takiego podejścia zawiera w omawianym tomie rozróżnione do rozmiarów studium (*Zur Vorgeschichte des Parlamentarismus...*, s. 253 - 271) omówienie tomu *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*, hrsg. von K. Bosl, Berlin 1977 (por. też o tej pozycji Czas. Prawno-Hist. XXX, 1978, z. 2, s. 285).

⁶ *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umriss*, wyd. 1, Berlin 1968, ss. 135; wyd. 2, przejrzone, Berlin 1978, s. 158.

⁷ *Das Reich — Habsburgische Monarchie — Brandenburg-Preussen von 1648 bis 1803*, w: *Handbuch der europäischen Geschichte*, hrsg. von Th. Schieder, Bd. IV — *Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung*, hrsg. von F. Wagner, Stuttgart 1968, s. 378 - 475. Por. też uwagi S. Russockiego w *Acta Poloniae Historica*, vol. 40, 1979, s. 207.

⁸ *Verfassungsgeschichte vom Ende des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches*, w: Gebhard, *Handbuch der deutschen Geschichte*, hrsg. von H. Grundmann, Bd. II, wyd. 8, Stuttgart 1955, s. 317 - 385; wyd. 8, przerobione, Stuttgart 1970, s. 360 - 436 i 769 - 784; też jako samodzielny tom (11) Gebhard, *Handbuch...*, dtv Ausgabe, München 1974, s. 176 i uzup. wyd. z 1976 r., s. 191.

⁹ *Friedrich Wilhelm. Der Grosse Kurfürst*, Göttingen 1971, ss. 103, *Persönlichkeit und Geschichte* Bd. 65; *Friedrich Wilhelm I. Preussischer Absolutismus, Merkantilismus, Militarismus*, Göttingen 1977, ss. 126, *Persönlichkeit...* Bd. 96 - 97. Obie prace weszły do kanonu podstawowej literatury biografistycznej na temat Prus, o czym świadczą choćby wskazówki bibliograficzne w: *Meyers Taschenlexikon Geschichte*, Mannheim 1982, Bd. II, s. 208 i 210.

¹⁰ *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates — Ausgewählte Aufsätze*, Duncker and Humblot, Berlin 1969, s. 355. Tam na szczególną uwagę zdają się zasługiwać: *Die verfassungspolitische Situation der Monarchie in Deutschland vom 16. bis 18. Jhd.*; *Ständetum und Staatsbildung in Deutschland*; *Strukturprobleme des europäischen Absolutismus*.

¹¹ Por. poprzedzone obszernymi wstępami trzy tomy tematycznie uszeregowanych pism G. Hintze: *Staat und Verfassung, Soziologie und Geschichte, Regierung und Verwaltung*, Göttingen 1962 - 1967, czy wybór pism tegoż Autora pt. *Feudalismus — Kapitalismus*, Göttingen 1970 (Kleine Vandenhoeck Reihe); C. Hinrichs, *Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen*, Berlin 1964 (również z obszernym wstępem).

¹² Tak powstały np. teksty poświęcone ewolucji niemieckiej historiografii wspomniane w przyp. 3.

cielstw politycznych (por. przyp. 5), oraz omówieniem dorobku O. Hintze (por. przyp. 3 i 11) znalazły się: „Ustrój stanowy w zachodniej oraz marksistowskiej historiografii” (s. 161 nn., pierwodruk 1972), „Sposób procedowania Reichstagu pod rządami Karola V: System kurialny i formowanie się deputacji (*Ausschüsse*)”, s. 201 nn., pierwodruk 1971 oraz „Od układów z władcami (*Herrschaftsverträge*) do kart ustrojowych; siedemnastowieczne *Regierungsformen* jako element konstytucjonalizmu” (s. 229 nn., pierwodruk 1977)¹³. Na szczególną uwagę zasługuje próba syntetycznego przedstawienia problematyki stanowej w europejskiej historiografii. Pierwotna wersja tekstu była przeznaczona dla wydawnictwa pod wymownym tytułem: *Sovjetsystem und demokratische Gesellschaft* (t. VI, Basel). Otóż G. Oestreich przy współudziale Inge Auerbach (znającej języki słowiańskie) dał w powyższym haśle obiektywny, systematyczny obraz problemu i jego ewolucji zarówno w burżuazyjnej historiografii, jak też u klasyków marksizmu oraz w piśmiennictwie ZSRR i krajów socjalistycznych aż do lat sześćdziesiątych naszego stulecia¹⁴. Wspomniane przymioty tekstu sprawiły, iż został on również ogłoszony w rozszerzonej nieco wersji, w znanej z liberalnego nastawienia belgijskiej serii wydawniczej „*Standen en Landen — Anciens Pays et Assemblées d'Etats*” (t. 67, 1976 r.).

Warto w tym kontekście przypomnieć, iż G. Oestreich widział dobrze zmienność i zróżnicowanie czasoprzestrzenne ustrojów nazywanych zbiorczo stanowymi. I tak wyróżniał on przede wszystkim trzy jak gdyby chronologiczne etapy rozwojowe zjawiska: właściwe dla XIV i XV w. dualistyczne związki polityczne między monarchią a stanami (pojęcie „państwo” odróżniane od *Herrschaft* rezerwował Autor dla form ustrojowych o rozbudowanym aparacie zarządzania, skarbowości i wojskowości, jak np. w Brandenburgii po roku 1640, por. s. 275 nn.); dualistyczne państwo stanowe XVI-XVII w.; stany jako zjawisko o charakterze lokalnym w ramach administracyjno-wojskowo-merkantylistycznego państwa poczynając od połowy XVII w. (s. 172). Jednocześnie pojęcie ustrój stanowy (*Ständische Verfassung*) odnosił jedynie do większych organizmów państwowych o charakterze unitarnym w rodzaju Francji czy Anglii. Już w odniesieniu do większych władztw terytorialnych Rzeszy posługiwał się on pojęciem *Landständische Verfassung*, zaś wobec tych najmniejszych, na których nie rozwinęły się władztwa państwowe (w jego rozumieniu), mówił o *Landschaftliche Verfassung* (s. 269 nn.).

Widzenie rzeczywistości historycznej w całej jej złożoności i zmienności chroniło prezentowanego badacza od stosowania sztywnych cezur chronologicznych. Staje się to szczególnie widoczne w podejściu G. Oestreicha do absolutyzmu jako elementu stadium ogólniejszego procesu społecznego zdyscyplinowania, niezbędnej przesłanki powstawania nowoczesnych, państwowo zorganizowanych społeczeństw industrialnych. Zacząć miał się ten proces u schyłku średniowiecza na gruncie miejskim od ograniczania wolności i partykularyzmów stanowych. Z kolei przejęło ową funkcję niwelatorską nowożytnie, coraz bardziej absolutne państwo, realizując ją przez administracyjną centralizację i merkantylistyczną (katedralistyczną) politykę. W ujęciu Autora absolutne to nie totalitarne państwo, jak to sobie wy-

¹³ Chodzi tu o sformułowane w Szwecji i na podległym jej Pomorzu w 1634, w Rzeszy (1648), Anglii (1653) czy w Prusach (1661) ogólne zasady rządzenia. Tekst rozprawy przedrukowano również w: *Die geschichtlichen Grundlagen der modernen Volksvertretung*, hrsg. von H. Rausch, Bd. I, Darmstadt 1980, s. 246 nn., *Wege der Forschung*, t. 196. W tomie II tegoż zbioru (Darmstadt 1974 — *Wege...*, t. 469) przedrukowano również teksty poświęcone sposobowi pracy Reichstagu (s. 242 nn) oraz wspomniany w przyp. 10 — *Ständetum und Staatsbildung*.

¹⁴ Przegląd polskiego dorobku obejmuje prace 28 autorów, od W. Konopczyńskiego do J. Bardacha, W. Czaplińskiego, B. Leśnodorskiego i H. Olszewskiego.

obrażają niektórzy współcześni badacze, lecz ustrój, w którym centralny ośrodek dyspozycyjny był ograniczany przez różnorakie czynniki, w szczególności prawnej i religijnej natury. Chcąc nie chcąc musiało się też liczyć absolutne państwo z istniejącymi nadal w konie, tyle tylko że zepchniętymi na szczybel lokalny, nadal stanowo zorganizowanymi i w takichże kategoriach myślącymi siłami społecznymi.

To przede wszystkim właśnie indywidualnej i grupowej świadomości poświęcone zostały teksty zamieszczone w części trzeciej tomu. Poza wspomnianymi już (por. przyp. 2) wymienić należy trzy dalsze, spośród których dwa mają charakter syntetyzująco-popularyzatorski, zarówno ten traktujący o religii i światopoglądzie w Brandenburgii XVII w. (s. 275 nn.), jak i ten ukazujący (s. 380 nn.) czasy i środowisko kulturowe Kacpra Daniela Lohensteina (wrocławskiego autora sztuk scenicznych z końca XVII w.). Tekst trzeci (s. 367 nn.) ukazuje narodziny na gruncie miejskim XVII stulecia pojęcia „policja”, które Autor dla odróżnienia od współczesnych konotacji oddaje w archaicznej postaci *Policey*.

Uzupełniają kolejny wybór studiów wybitnego historyka i myśliciela, kontynuatora liberalnego nurtu w dziejopisarstwie niemieckim¹⁵, „Wstęp” pióra wdowy po nim, bibliografia prac nader starannie opracowana z uwzględnieniem recenzji o pracach G. Oestreicha przez p. Brygidę Oestreich, zestawienie prac doktorskich (38) oraz magisterskich (4), którymi zmarły kierował, wreszcie indeks osobowo-geograficzny. Szczególnie cenną zdaje się myśl zestawienia prac pisanych pod kierunkiem danego mistrza. Stanowi ona kapitalnej wagi materiał dla badań nad historią historiografii, jej nurtami i szkołami naukowymi.

Strukturprobleme to nie tylko jeszcze jedna pomoc dla czytelników, ułatwiająca im obcowanie z rozproszonymi tekstami zachowującymi duży ładunek intelektualny przez czas dłuższy, ale również przykład wzorowej edycji czyichś pism wybranych.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Jan Wąsicki, *Rzesza i państwa niemieckie 1789 - 1815*, Poznań 1982, ss. 433.

Omawiana praca stanowi część większego cyklu obejmującego stosunki państwa państwowe Rzeszy Niemieckiej, a następnie państw niemieckich, od końca XVIII w. aż do czasów najnowszych (1949). Jako pierwsza ukazała się praca *Rzesza a kraje niemieckie 1914 - 1949* (Poznań 1978), w 1982 r. autor ogłosił omawianą tu pracę, a zakończy cykl praca obejmująca okres 1815 - 1914.

Badania historyków niemieckich okresu napoleońskiego skupiają się głównie na analizie roli Prus w walce przeciw Napoleonowi oraz kształtowania się narodowej jedności niemieckiej w walce przeciw uciskowi francuskiemu w Niemczech. Autor nie pominął w swej pracy i tych zagadnień, ale główną uwagę skupił na sprawach prawnohistorycznych oraz przemianach politycznych, ustrojowych, społecznych Rzeszy, a następnie państw niemieckich tworzących Związek Reński, podporządkowanych w mniejszym lub większym stopniu Francji rewolucyjnej, a następnie napoleońskiej. Przemiany polityczne przedstawił na pod-

¹⁵ Wspomina postać G. Oestreicha jedynie marginalnie, w kontekście odnowy historiografii niemieckiej, jako badacza absolutyzmu H. Olszewski w swej syntezie *Nauka historii w upadku*, Warszawa 1982, s. 627 (a nie 629 jak to sugeruje indeks osobowy).